

โครงการจัดเก็บข้อมูลความรู้ด้านศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม เพื่อการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์
สู่การท่องเที่ยวจังหวัดมุกดาหาร ประจำปีงบประมาณ พ.ศ.๒๕๖๔

การทำมือเสื่อจากไม้ไผ่

ชุมชนคุณธรรมวัดป่าวิเวก บ้านหนองแสง ตำบลห้วยไร่ อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดมุกดาหาร

ความเป็นมาและความสำคัญ

นายสวน ทองสวัสดิ์ ปราชญ์ชาวบ้านด้านการทำมือเสื่อจากไม้ไผ่ บ้านหนองแสง ตำบลห้วยไร่ อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดมุกดาหาร เล่าให้ฟังว่า การใช้อุปกรณ์ช่วยในการเก็บรวบรวมเศษวัชพืช หรือขยะ หรือตะกั่วสิ่งของต่าง ๆ มีมาแต่สมัยโบราณแล้ว เช่น การใช้คราด คราดนา นอกจากจะช่วยให้ดินที่ไถละเอียดมากขึ้นและปรับหน้าดินให้สม่ำเสมอแล้ว ยังช่วยให้วัชพืชหลุดออกจากดินที่ไถไปติดอยู่กับคราด และเมื่อมีปริมาณมากพอแล้วจึงกำจัดทิ้งครั้งเดียว หลักการของมือเสื่อก็คคล้ายกับคราด คือ ใช้ในการตะกั่ว เกี่ยว หรือคราด สิ่งของ เศษวัชพืช หรือขยะมารวมกัน เพื่อสะดวกในการกำจัดหรือนำไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นต่อไป

นายสวนฯ ยังเล่าต่ออีกว่า จุดเริ่มต้นของการทำมือเสื่อจากไม้ไผ่ของตน นั้นมาจากเมื่อประมาณปี พ.ศ.๒๕๖๐ ตนได้ไปซื้อมือเสื่อไม้ไผ่ จากพ่อค้าในอำเภอมัญจาคีรี จังหวัดมุกดาหาร มาใช้แต่ใช้ได้ไม่นาน ก็ชำรุดไม่คุ้มค่างบเงินที่ซื้อไป และด้วยต้นไผ่ที่บ้านของตนก็มีอยู่แล้ว ตนจึงคิดจะทำใช้เองและจะทำให้แข็งแรง และใช้งานได้นาน ๆ จากนั้นก็เริ่มทดลองทำโดยศึกษาแบบจากมือเสื่อไม้ไผ่ที่ซื้อมา ลองผิดลองถูกและพัฒนาเรื่อยมา โดยเริ่มแรกเป็นการทำใช้ในครอบครัวก่อน จากนั้นเพื่อนบ้านมาเห็นและชอบจึงสั่งให้ตนทำให้ ด้วยมือเสื่อของตนมีความแข็งแรง ทนทาน และราคาไม่แพง จึงมีเพื่อนบ้านหลายคนสั่งให้ตนทำให้ มือเสื่อของตนจึงเป็นที่รู้จักมากขึ้น และได้รับเชิญไปแสดงภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการทำมือเสื่อจากไม้ไผ่ในงานต่าง ๆ ของตำบล อำเภอ และจังหวัด ในหลาย ๆ ครั้ง

การทำมือเสื่อจากไม้ไผ่ ของนายสวนฯ เป็นการนำไม้ที่มีอยู่ในพื้นที่นั้น หาง่าย ปลูกง่าย โตเร็ว มาใช้ประโยชน์ โดยการใช้ภูมิปัญญาที่สั่งสมมาแต่รุ่นปู่ ย่า ตา ยาย เช่น เลือกใช้ไม้ไผ่อย่างไร อายุเท่าไร ตัดแบบไหน เหล่าอย่างไร เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ โดยใช้วัสดุที่มีความแข็งแรง ทนทาน มาเสริมในบางจุดที่เปราะบาง ชำรุดง่าย จึงเป็นการนำความรู้ดั้งเดิมมาพัฒนาให้เข้ากับยุคสมัยเพื่อได้ผลิตภัณฑ์ที่ดีขึ้น นอกจากนี้ ยังเป็นการอนุรักษ์ สืบสาน วัฒนธรรม ที่ดั้งเดิมไว้เพื่อประโยชน์ของลูกหลานสืบไป

ที่ตั้ง

บ้านเลขที่ ๓๐ หมู่ที่ ๘ บ้านหนองแสง ตำบลห้วยใหญ่ อำเภอห้วยใหญ่ จังหวัดมุกดาหาร
ติดต่อ นายสวน ทองสวัสดิ์ ปราชญ์ชาวบ้านด้านการทำมือเสื่อจากไม้ไผ่ โทรศัพท์ ๐๙ ๖๙๖๒ ๓๒๑๓

ความหมายของมือเสื่อ

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ไม้รูปร่างคล้ายมือ มีซี่ ๖-๗ ซี่ คล้ายนิ้ว ปลายงอ มักทำด้วยไม้ไผ่ สำหรับตะกุกสิ่งต่าง ๆ เช่น ถ่าน”

การทำมือเสื่อจากไม้ไผ่ ของนายสวน ทองสวัสดิ์ ปราชญ์บ้านหนองแสง ตำบลห้วยใหญ่ อำเภอห้วยใหญ่ จังหวัดมุกดาหาร

๑. ส่วนประกอบของมือเสื่อจากไม้ไผ่

- ตอกสานยึดซี่มื่อเสื่อ
- ไม้ประกบยึดซี่มื่อเสื่อ
- ซี่มื่อเสื่อ
- ด้ามมื่อเสื่อ

ไผ่สร้างไพร

ไผ่บ้าน

๑. ขั้นตอนเตรียม

๑.๑ การเตรียมด้ามมื่อเสื่อ

๑) วัสดุอุปกรณ์

(๑) ไม้ไผ่สร้างไพร หรือ เชียงไพร เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๓ เซนติเมตร ยาวประมาณ

๑๕๐ เซนติเมตร ใช้ไผ่อายุ ประมาณ ๒ ปี โดยมีวิธีการสังเกต คือ กาบไผ่และผงแป้งจะล่วงเกือบหมด ต้นไผ่จะมีสีเขียวอมสีเหลืองแก่ มีข้อแข็งแรง และกิ่งก้านไผ่จะแตกตลอด

(๒) สิว

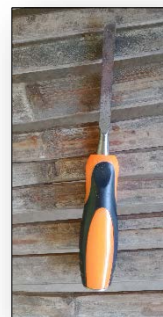
(๓) ค้อน

(๕) มีดพร้า

(๖) ตลับเมตร

(๔) เลื่อยตัดเหล็ก (ใช้แทนเลื่อยตัดไม้ เนื่องจากมีขนาดเล็ก เบา และฟันถี่ ใช้กับวัสดุขนาดเล็ก

จะเหมาะสมกว่า)

สิ่ว

ค้อน

ตลับเมตร

๒) วิธีการเตรียมด้ามมื่อเสื่อ

(๑) นำลำไผ่ที่เตรียมไว้มาตัดแต่ง โดยใช้เลื่อยตัดเหล็กตัดบริเวณด้านนอกของลำไผ่ทั้ง ๒ ด้าน ให้ห่างจากข้อไผ่ข้อสุดท้าย ประมาณ ๑ เซนติเมตร (ข้อไผ่จะช่วยให้ด้ามมื่อเสื่อแข็งแรงขึ้น)

(๒) ใช้มีดพร้าแต่งลำไผ่ให้เรียบร้อย สวยงาม โดยเฉพาะบริเวณข้อไผ่

/(๓) เลื่อยบริเวณ...

(๓) เลือกบริเวณด้านที่เป็นส่วนปลายของลำไผ่ เพื่อเป็นที่เตรียมประกอบเข้ากับซี่มือเสือ (ด้านต้นไผ่จะหนวกกว่าด้านปลายไผ่ เมื่อด้านปลายไผ่ประกอบเข้ากับซี่มือเสือแล้วก็จะสมดุลงันพอดี)

(๔) วัดจากข้อป่องไผ่ข้อสุดท้ายเข้ามากลางข้อป่องไผ่ ประมาณ ๓.๕ เซนติเมตร แล้วเจาะให้ทะลุอีกด้าน เป็นรูปลี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้างประมาณ ๑ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๓.๕ เซนติเมตร (ให้นำเปลือกไผ่บริเวณที่จะเจาะออกก่อนแล้วค่อยเจาะ จะทำให้เจาะง่ายและไม่แตก)

(๕) วัดจากข้อป่องไผ่ข้อสุดท้ายเข้ามากลางข้อป่องไผ่ ประมาณ ๑๗.๕ เซนติเมตร ทำสัญลักษณ์ไว้ แล้ววัดเข้าไปอีก ๓.๕ เซนติเมตร เพื่อเจาะรู จากนั้นเจาะให้ทะลุอีกด้าน เป็นรูปลี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้างประมาณ ๑ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๓.๕ เซนติเมตร

(๖) นำไปจัดเก็บเพื่อเตรียมใช้งานต่อไป

๑.๒ การเตรียมไม้ประกอบ

๑) วัสดุอุปกรณ์

- (๑) ไม้ไผ่บ้าน
- (๒) มีดพร้า
- (๓) เลื่อยตัดเหล็ก

๒) วิธีการเตรียมไม้ประกอบ

ไม้ประกอบเป็นไม้ที่ช่วยยึดระหว่างซี่มือเสือกับด้ามมือเสือ ใช้ ๒ ชั้น มีวิธีการเตรียมดังนี้

(๑) นำไม้ไผ่บ้านมาตัดให้มีความยาวประมาณ ๔๕ เซนติเมตร (เลือกไม้ไผ่ที่อายุ ๒ ปีขึ้นไป ความหนามากกว่า ๑.๕ เซนติเมตร)

๑๗.๕ เซนติเมตร

ไม้ประกอบ

๑ เซนติเมตร

ด้ามมือเสือ

๓.๕ เซนติเมตร

๓.๕ เซนติเมตร

(๒) นำมาผ่าและแต่งเป็นรูปลี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้างประมาณ ๓.๕ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๔๕ เซนติเมตร หนาประมาณ ๑ เซนติเมตร โดยเลือกด้านที่เป็นเปลือกไว้

(๓) บากตรงกลางไม้ประกอบ ด้านเปลือกไผ่ ให้มีความกว้างเท่ากับความกว้างของด้ามมือเสือ และลึกลงจากเปลือกส่วนที่นูนที่สุดลงไป ประมาณ ๐.๕ เซนติเมตร เสร็จแล้ว

(๔) นำไปจัดเก็บเพื่อเตรียมใช้งานต่อไป

๑.๓ การเตรียมตอกสานยึดซี่มือเสือ

๑) วัสดุอุปกรณ์

- (๑) ไม้ไผ่บ้าน
- (๒) มีดพร้า
- (๓) เลื่อยตัดเหล็ก

๒) วิธีการเตรียมตอกสานยึดซี่มือเสือ

ตอกสานยึดซี่มือเสือ ใช้ยึดระหว่างซี่มือเสือกับซี่มือเสือ ภายหลังจากยึดซี่มือเสือกับด้ามมือเสือแล้ว เพื่อจัดระเบียบของซี่มือเสือ และเพิ่มความแข็งแรงขึ้น มีวิธีการเตรียม ดังนี้

(๑) ตัดไม้ไผ่บ้าน ยาวประมาณ ๓ เมตร ผ่าเป็นซี่ กว้างซี่ละประมาณ ๑.๕ เซนติเมตร

(๒) เหลาไม้ไผ่ให้มีลักษณะแบนราบ และอ่อน จนสามารถสานหรือดัดโค้งงอไปมาได้ โดยให้เหลือด้านที่เป็นผิวเปลือกไว้ เสร็จแล้วม้วนเก็บแล้วนำไปแช่น้ำเพื่อเตรียมใช้งานต่อไป

ตอกสานยึดซี่มือเสือ

๑.๓ การเตรียมซี่มือเสือ

๑) วัสดุอุปกรณ์

- (๑) ไม้ไผ่บ้าน (๖) ไฟแช็ก
- (๒) มีดพร้า (๗) เครื่องตัดซี่มือเสือ
- (๓) เลื่อยตัดเหล็ก (๘) กะละมัง
- (๔) เตาถ่าน (๙) น้ำ
- (๕) ฟืนหรือถ่าน

วัสดุอุปกรณ์

๒) วิธีการเตรียมซี่มือเสือ

เมื่อเราใช้มือเสือในการตะกุงสิ่งของ ซี่มือเสือเป็นส่วนที่สัมผัสกับสิ่งนั้น เพราะฉะนั้นต้องมีความแข็งแรง จึงจำเป็นต้องทำจากส่วนที่เป็นเปลือกของไม้ไผ่ ซึ่งมีวิธีการเตรียม ดังนี้

(๑) ตัดไม้ไผ่บ้าน (ใช้ไม้ไผ่ที่มีอายุประมาณ ๒ ปี) ยาวประมาณ ๗๐ เซนติเมตร โดยปลายทั้งสองด้าน ต้องห่างจากข้อไม้ไผ่ประมาณ ๒๐ เซนติเมตร และตรงกลางต้องไม่ติดข้อไม้ไผ่เช่นกัน (ในส่วนที่ไม่ให้ติดข้อไม้ไผ่นั้นเป็นส่วนที่ต้องตัด โค้ง หรืองอ)

(๒) นำไม้ไผ่มาผ่าเป็นซี่ แต่ละซี่กว้างประมาณ ๒ เซนติเมตร (มือเสือหนึ่งอันใช้ ๕ ซี่)

(๓) เหลาไม้ไผ่แต่ละซี่ ให้มีรูปร่างคล้ายซากตำข้าวโบราณแต่แบน แต่งปลายทั้งสองด้านให้เป็นรูปครึ่งวงกลม จากนั้นเหลาไม้ไผ่จากปลายทั้งสองด้าน ที่มีความกว้าง ๒ เซนติเมตร และหนาพอสมควร ให้ค่อย ๆ เล็กและบางลงไปเรื่อย ๆ โดยต้องรักษาด้านผิวไม้ไผ่ไว้ ไปหยุดที่ตรงกลางซี่ไผ่ ซึ่งให้มีความกว้างประมาณ ๑ เซนติเมตร และบางพอที่จะโค้งได้โดยที่ไม่หัก

(๔) นำซี่มือเสือที่ได้ไปตัดปลายทั้งสองด้านให้มีความโค้งงอ เป็นรูปตัวยู โดยมีวิธีการ ดังนี้

ก่อไฟในเตาถ่านโดยใช้ถ่านเป็นเชื้อเพลิง (จะได้ความร้อนที่สม่ำเสมอ ไม่แรงจนเกินไป) นำซี่มือเสือที่เหลาได้รูปและพร้อมตัดแล้วไปแช่น้ำ ประมาณ ๒ - ๓ นาที จากนั้น นำปลายด้านหนึ่ง ซึ่งเป็นบริเวณที่ต้องการตัด โค้ง งอ ไปลงไฟ โดยพลิกไปมา ประมาณ ๓๐ วินาที แล้วนำไปตัดในเครื่องตัด (เครื่องตัด นายสวนฯ ประดิษฐ์คิดค้นขึ้นมาใช้เอง เพื่อสะดวกในการตัด โค้ง งอ และองศาความโค้งของซี่มือเสือแต่ละซี่จะเท่ากัน สวยงาม) โดยให้ด้านผิวไม้ไผ่อยู่ด้านนอกมุมโค้ง การตัดต้องตัดเพียงครั้งเดียวให้ได้รูปทรงเลย ถ้าตัดหลายครั้งรูปทรงก็จะเสียไป (ขั้นตอนนี้ต้องใช้ทักษะและประสบการณ์ เพราะถ้าลงไฟน้อยเกินไป จะทำให้ซี่มือเสือดัดงอไม่ได้ ถ้าตัดก็จะแตกหัก หรือถ้าลงไฟนานเกินไปจะทำให้ซี่มือเสือไหม้ หรือกรอบ ถ้าตัดก็จะแตกหัก) จากนั้น ให้ทำกับซี่มือเสืออีกด้านเหมือนกัน จนครบทั้ง ๕ ซี่

การเหลาซี่มือเสือ

การตัดซี่มือเสือ

๑.๔ การประกอบมือเสือจากไม้ไผ่

๑) วัสดุอุปกรณ์

- (๑) ด้ามมือเสือ
- (๒) ซี่มือเสือ
- (๓) ไม้ประกบ
- (๔) ดอกसानยึดซี่มือเสือ
- (๕) สว่าน
- (๖) หินเจียร
- (๗) ค้อน
- (๘) ไขควง
- (๙) คีมล๊อค
- (๑๐) สกรู หรือ ตะปูควง

อุปกรณ์ที่ใช้ประกอบมือเสือ

๒) วิธีการประกอบมือเสือจากไม้ไผ่

(๑) นำไม้ประกบทั้งสองอันมาประกอบเข้ากับด้ามมือเสือ โดยสอดเข้าไปในช่องด้านปลายของด้ามมือเสือ (ช่องที่เจาะไว้) ในลักษณะประกบกัน หันด้านเปลือกของไม้ประกบทั้งสองอันออกด้านนอก และให้กลางไม้ประกบทั้งสองอัน (ส่วนที่บากไว้) อยู่ในตำแหน่งตรงกับด้ามมือเสือพอดี (จะลงล๊อคพอดี)

(๒) นำด้ามมือเสียมาวางด้านหน้า โดยหันด้านที่มีไม้ประกบเข้าหาตัว แล้วนำซี่มือเสือซีที่ ๑ มาสอดเข้าอีกช่องหนึ่งที่เจาะไว้ ในลักษณะหันด้านใน (ด้านที่ไม่ใช่เปลือก) ไปทางไม้ประกบ โดยกึ่งกลางของซี่มือเสือจะอยู่ตรงไม้ด้ามมือเสือพอดี จากนั้นให้จับบริเวณปลายซี่มือเสื่อด้านขวา แล้วบิดตามเข็มนาฬิกา ประมาณ ๙๐ องศา (ซี่มือเสือจะมีลักษณะหงายขึ้น) แล้วโค้งสอดเข้าไประหว่างไม้ประกบด้านขวามือ ให้อยู่ข้างในสุด เสริมแล้วจับซี่มือเสื่อด้านซ้าย บิดวนเข็มนาฬิกา ประมาณ ๙๐ องศา (ซี่มือเสือจะมีลักษณะหงายขึ้น) แล้วโค้งสอดเข้าไประหว่างไม้ประกบด้านซ้ายมือ ให้อยู่ข้างในสุด

(๓) ทำตาม (๒) ไปเรื่อย ๆ จนครบ ๕ ซี

(๔) จัดระเบียบซี่มือเสื่อด้านขวามือกับไม้ประกบให้มีระยะห่าง และเรียงต่อกันให้สวยงาม แล้วใช้คีมล๊อค ล๊อคไม้ประกบด้านขวามือเข้าด้วยกันให้แน่น จากนั้นใช้สว่านเจาะไม้ประกบให้ทะลุซี่มือเสือขึ้นนอกสุด และทะลุไม้ประกบอีกด้าน แล้วใช้สกรู หรือตะปูควง หมุนเข้าตามรอยเจาะของสว่าน (ตามเข็มนาฬิกา) เพื่อยึดซี่มือเสือไว้กับไม้ประกบให้แน่น จากนั้นให้ทำเช่นเดียวกันนี้กับซี่มือเสือและไม้ประกบด้านซ้ายมือ (ดอกสว่านควรเล็กกว่า สกรู หรือตะปูควงเล็กน้อย)

(๕) นำมือเสือหงายขึ้น พาดบนटकโดยหันด้านด้ามมือเสือไปด้านหลัง แล้วนำดอกसानยึดซี่มือเสือที่แช่น้ำไว้ มาสานด้วยลายขัด (ลายขัดคือลายสานที่ขัดกันยกอันหนึ่งข่มอันหนึ่ง) โดยให้ผิวไม้ตอกหันไปทางเดียวกันกับผิวซี่มือเสือ และเริ่มสานจากซีแรกทางซ้ายมือก่อนจนถึงซีสุดท้ายทางขวามือ จากนั้นให้บิดตอก ๓๖๐ องศา พร้อมพลิกมือเสือให้คว่ำลง (ผิวตอกจะอยู่ในทิศทางเดียวกัน) แล้วสานต่อ ทำเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ จนตอกใกล้จะหมด (จะได้ประมาณ ๕ - ๖ แถว) จากนั้นให้เก็บปลายตอกให้เรียบร้อย แน่นหนา อย่าให้ปลายตอกหลุดออกมา (การทำให้ผิวตอกอยู่ทางเดียวกันจะดูสวยงาม การบิดจะทำให้ตอกรัดซี่มือเสือให้แน่นขึ้น)

(๖) นำหินเจียรมาตัด สกรู หรือตะปูควง ในส่วนที่พ้นจากไม้ประกบออก

(๗) นำเลื่อยตัดเหล็กมาตัดไม้ประกบส่วนเกินทั้งสองข้างออก ให้เรียบร้อย

(๘) เสร็จแล้วจัดเก็บรอจำหน่าย จ่าย แจก หรือใช้งานต่อไป

การประกอบมือเสื่อ

ความโดดเด่น

มือเสื่อของนายสวนฯ มีความแข็งแรง ทนทาน ซี่มือเสื่อแต่ละซี่รวมถึงความโค้งงอจะเท่ากัน ดูสวยงาม สี่มือเสื่อจะมีสปริงเล็กน้อยทำให้เมื่อตะกุก เกี่ยวหรือคราด สิ่งของ หญ้า หรือขยะแล้ว จะทำให้ไม่ติดซี่มือเสื่อ

ผู้ให้ข้อมูล/ติดต่อสอบถาม/สั่งซื้อ

นายสวน ทองสวัสดิ์ ปราชญ์ชาวบ้านด้านการทำมือเสื่อจากไม้ไผ่ บ้านหนองแสง ตำบลห้วยน้ำใหญ่ อำเภอห้วยน้ำใหญ่ จังหวัดมุกดาหาร โทรศัพท์ ๐๙ ๖๙๖๒ ๓๒๑๓

สถานที่ให้ข้อมูล

บ้านเลขที่ ๓๐ หมู่ที่ ๘ บ้านหนองแสง ตำบลห้วยน้ำใหญ่ อำเภอห้วยน้ำใหญ่ จังหวัดมุกดาหาร

ผู้จัดเก็บข้อมูล

นายกิตติพงศ์ คำศรี นักวิชาการวัฒนธรรมปฏิบัติการ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดมุกดาหาร

